

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ТАВРІЙСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені В.І. ВЕРНАДСЬКОГО

В.Є. ВІНОГРАДОВА, В.І. ЮРЧЕНКО

ПСИХОЛОГІЯ ВИЩОЇ ОСВІТИ: теоретичні та практичні аспекти

**Навчальний посібник
для студентів закладів вищої освіти**

2-е видання

Київ
Видавництво Ліра-К
2020

УДК 159.922.6(075.8)

В 48

*Рекомендовано
Вченою радою Таврійського національного університету
імені В.І. Вернадського.
Протокол № 9 від 03.05.18 р.*

Рецензенти:

Євтух Микола Борисович, доктор педагогічних наук, професор,
академік НАПН України;

Біла Ірина Миколаївна, доктор психологічних наук, професор,
вчений секретар Відділення психології, вікової фізіології та
дефектології НАПН України.

Виноградова В.Є., Юрченко В.І.

В48

Психологія вищої освіти: теоретичні та практичні аспекти:
навч. посіб. / Вікторія Євгенівна Виноградова, Віктор Іванович
Юрченко. – 2-е вид. – Київ: Видавництво Ліра-К, 2020. – 296 с.

ISBN 978-617-7844-22-7

У навчальному посібнику представлено систематизований виклад основних теоретичних і практичних психологічних проблем вищої освіти. Особлива увага приділена способам практичної реалізації наукових психологічних знань при роботі зі студентами, психологічного супроводу освітнього процесу в закладах вищої освіти. Представлено теоретичне обґрунтування певної психологічної проблеми, методики і вправи на самопізнання та саморозвиток студентів, програми психологічних тренінгів тощо.

Навчальний посібник розрахований на студентів психологічних спеціальностей, керівників і викладачів закладів вищої освіти, слухачів інститутів і курсів підвищення кваліфікації. Він може бути корисним також старшокласникам, які обирають свою майбутню професію, а також вчителям, які проводять профорієнтаційну роботу в школі.

УДК 159.922.6(075.8)

ISBN 978-617-7844-22-7

© Виноградова В.Є., Юрченко В.І., 2020
© Видавництво Ліра-К, 2020

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	5
Розділ I. ПСИХОЛОГІЯ ВИЩОЇ ОСВІТИ, ЇЇ ПРЕДМЕТ І ЗАВДАННЯ	
1.1. Теоретичне обґрунтування	8
1.2. Психолого-педагогічні завдання	20
1.3. Методики для самопізнання і дослідження студентів	22
1.4. Програма тренінгу «Формування стресостійкості»	26
Питання для самоконтролю	30
Список використаної та рекомендованої літератури до теми	31
Розділ II. ПСИХОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА СТУДЕНТСЬКОГО ВІКУ	
2.1. Теоретичне обґрунтування	33
2.2. Психолого-педагогічні завдання	41
2.3. Методики для самопізнання і дослідження студентів	42
2.4. Програма тренінгу «Адаптивності»	48
Питання для самоконтролю	50
Список використаної та рекомендованої літератури до теми	51
Розділ III. ПРОФЕСІЙНЕ СТАНОВЛЕННЯ ОСОБИСТОСТІ СТУДЕНТА	
3.1. Теоретичне обґрунтування	53
3.2. Психолого-педагогічні завдання	65
3.3. Методики для самопізнання і дослідження студентів	66
3.4. Програма тренінгу «Креативності»	77
Питання для самоконтролю	78
Список використаної та рекомендованої літератури до теми	79
Розділ IV. ПСИХОЛОГІЯ СТУДЕНТСЬКОЇ ГРУПИ	
4.1. Теоретичне обґрунтування	82
4.2. Психолого-педагогічні завдання	91
4.3. Методики для самопізнання і дослідження студентів	92
4.4. Програма тренінгу «Розвиток лідерських якостей»	96
Питання для самоконтролю	98
Список використаної та рекомендованої літератури до теми	98
Розділ V. ПСИХОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ УПРАВЛІННЯ ОСВІТНІМ ПРОЦЕСОМ У ВИЩІЙ ШКОЛІ	
5.1. Теоретичне обґрунтування	101
5.2. Психолого-педагогічні завдання	110
5.3. Методики для самопізнання і дослідження студентів	113

5.4. Програма тренінгу «Таймменеджмент»	121
Питання для самоконтролю	123
Список використаної та рекомендованої літератури до теми	123
Розділ VI. ПСИХОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ УЧІННЯ СТУДЕНТІВ	
6.1. Теоретичне обґрунтування	126
6.2. Психолого-педагогічні завдання	141
6.3. Методики для самопізнання і дослідження студентів	142
6.4. Програма тренінгу «Антиманіпуляція»	148
Питання для самоконтролю	150
Список використаної та рекомендованої літератури до теми	150
Розділ VII. ПСИХОЛОГІЯ ВЗАЄМИН ВИКЛАДАЧІВ І СТУДЕНТІВ	
7.1. Теоретичне обґрунтування	153
7.2. Психолого-педагогічні завдання	168
7.3. Методики для самопізнання і дослідження студентів	170
7.4. Програма тренінгу «Ефективна комунікація»	177
Питання для самоконтролю	179
Список використаної та рекомендованої літератури до теми	179
Розділ VIII. ПСИХОЛОГІЯ ПЕДАГОГІЧНОГО КОНФЛІКТУ	
8.1. Теоретичне обґрунтування	182
8.2. Психолого-педагогічні завдання	193
8.3. Методики для самопізнання і дослідження студентів	194
8.4. Програма тренінгу «Управління конфліктами.....»	202
Питання для самоконтролю	205
Список використаної та рекомендованої літератури до теми	205
Розділ IX. ПСИХОЛОГІЯ ОСОБИСТОСТІ ТА ДІЯЛЬНОСТІ ВИКЛАДАЧА ВИЩОЇ ШКОЛИ	
9.1. Теоретичне обґрунтування	207
9.2. Психолого-педагогічні завдання	230
9.3. Методики для самопізнання і дослідження студентів	232
9.4. Програма тренінгу «Професійне вигорання»	235
Питання для самоконтролю	237
Список використаної та рекомендованої літератури до теми	237
Додаток: «Етичний кодекс психолога	239
Короткий термінологічний словник	247
Список літератури	292

*Найсвятіша справа –
пам'ятати, кому ти
зобов'язаний.*

Латинське прислів'я

ПЕРЕДМОВА

Однією з передумов підвищення якості вищої освіти в Україні є гуманізації та демократизації освітнього процесу, піднесення цінності кожної особистості, що розвивається. Щоб вирішити це важливе й складне завдання, потрібно суттєво підвищити рівень загальної та психологічної культури, компетентності науково-педагогічних працівників і студентів.

Навчальний посібник є структурованою сукупністю наукових психологічних знань і концепцій, які викладені з певних авторських позицій. Ми намагалися реалізувати насамперед особистісно-діяльнісний і суб'єкт-суб'єктний підходи, які співзвучні багатьом аспектам гуманістичної психології.

Головні теоретичні положення навчального посібника такі:

1) У центрі освітнього процесу перебуває студент, його професійне становлення та особистісне зростання як майбутнього фахівця. 2) Освітній процес передбачає організацію та управління навчально-професійною діяльністю студентів, налагодження сприятливих взаємин і педагогічного співробітництва викладачів і студентів. 3) В освітньому процесі викладач як суб'єкт власної науково-педагогічної діяльності також професійно самореалізується, пізнає себе і самовдосконалюється, коригує свою діяльність і поведінку, у т. ч. під впливом його стосунків зі студентами. Отже, активними учасниками освітнього процесу є студенти та викладачі, інтелектуально-пізнавальна активність яких спрямована на засвоєння і практичну реалізацію смислів професійної діяльності як важливих елементів їхнього особистісного досвіду. Головне педагогічне завдання викладача – забезпечити співробітництво зі студентами у прийнятті освітніх рішень, актуалізувати мотиваційні ресурси учіння студента, розвивати його особистісні настанови, забезпечувати психолого-педагогічні умови для особистісного зростання і професійного становлення.

У навчальному посібнику представлено найбільш актуальні теоретичні й практичні аспекти психологічних проблем вищої освіти.

Особлива увага приділена способам (шляхам і методам) практичної реалізації викладачами наукових психологічних знань при роботі зі студентами, психологічного супроводу організації освітнього процесу в закладах вищої освіти. В кожному розділі дається теоретичне обґрунтування певної психологічної проблеми, пропонуються методики і завдання для вивчення, самопізнання та саморозвитку студентів та авторська програма психологічного тренінгу. Є також питання для самоконтролю і список рекомендованої літератури. У короткому термінологічному словнику розкриваються основні поняття психології та педагогіки вищої освіти.

Цей навчальний посібник не зміг би побачити світ без багаторічної продуктивної наукової співпраці з кандидатом психологічних наук, доцентом **Подоляк Людмилою Григорівною**, результати якої представлено в навчальних книгах: *«Психологія вищої школи»* (2006); *«Психологія вищої школи: Практикум»* (2008); *«Психологія вищої школи: Підручник»* (2008, 2011, 2014). Ми як випускники НПУ імені М.П. Драгоманова особливо пишаємося цієї співпрацею, адже Людмила Григорівна була нашим Вчителем, самобутньою Особистістю, прекрасним Педагогом-психологом, талановитим Вченим. Все своє життя, Серце, Розум і Душу віддавала своїм учням – майбутнім психологам і педагогам.

Щиро дякуємо **Приходько Юлії Олексіївні** – доктору психологічних наук, професору НПУ імені М.П. Драгоманова за дружню підтримку, фахові поради та спільну роботу над словниковою частиною посібника (*«Психологічний словник-довідник»*, 2012, 2014, 2016).

Спасибі нашим колишнім, теперішнім і майбутнім студентам, заради яких ми працюємо, хто є найпершими нашими читачами і найбільш критичними рецензентами, а досвід взаємин з якими надихає до творчої роботи і приносить професійне задоволення.

Дякуємо **нашим родинам** за їх підтримку, терпіння і розуміння того, що ми в період роботи над книгою менше приділяли їм уваги.

Особливу вдячність висловлюємо кандидату юридичних наук, доценту **Ляшкуну Олександровичу** – директору Навчально-наукового гуманітарного інституту Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського за ідею створення цього навчального посібника та сприяння виходу його у світ.

Видання навчального посібника присвячуємо **100-річчю Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського**, одним із засновників якого (1918 р.) та ректором (1920 р.) був

видатний український вчений, академік Володимир Іванович Вернадський.

На жаль, цей славний ювілей сьогодні зустрічаємо в лиху годину продовження російської окупації Автономної Республіки Крим та військової агресії на сході України. *«Вигнаний з окупованого Криму, відроджений у Києві, на своїй рідній землі, Таврійський національний університет імені В.І. Вернадського виховує інтелектуальну, наукову і творчу еліту для розбудови нашого спільного європейського майбутнього в Україні!»* (В.П. Казарін – ректор ТНУ імені В.І. Вернадського, доктор філологічних наук, професор, Заслужений працівник освіти України).

Перед смертю В.І. Вернадський передав до Академії наук України свої спогади, в яких зазначав: *«Я вірю у велике майбуття і України, й Української академії наук...»*. Віримо і ми, що в найближчому майбутньому в Україні наступить мир і буде відновлена територіальна цілісність, а нинішні студенти, здобувши якісну вищу освіту, зміцнюватимуть соборну європейську Україну, розвиватимуть українську науку та виробництво.

Сподіваємося, що і наше навчальне видання буде маленьким внеском у спільну велику справу підвищення якості вищої освіти в Україні.

АВТОРИ

❖ Сайт Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського: <http://www.tnu.edu.ua/>

Розділ I

ПСИХОЛОГІЯ ВИЩОЇ ОСВІТИ, ЇЇ ПРЕДМЕТ І ЗАВДАННЯ

1.1. Теоретичне обґрунтування

Сучасні пріоритети вищої освіти та завдання психологічної науки і практики. На XVIII Міжнародному психологічному конгресі Ж. Піаже зазначав, що «...Психологія посідає центральне місце не лише як продукт усіх інших наук, а також як можливе джерело пояснення їхнього формування і розвитку». Психологія вищої освіти розглядає практичні шляхи забезпечення якості освіти на основі врахування психологічних закономірностей становлення особистості майбутнього фахівця, функціонування освітнього процесу закладу вищої освіти.

Згідно з Законом України «Про вищу освіту» *мета вищої освіти* – підготовка конкурентоспроможного людського капіталу для високотехнологічного та інноваційного розвитку країни, самореалізації особистості, забезпечення потреб суспільства, ринку праці та держави у кваліфікованих фахівцях.

Лише гуманність і демократичність створять якісно нову освіту.

В.О. Сухомлинський,
український педагог

Досягнути її можна за умови впровадження в освітній процес закладу вищої освіти досягнень психологічної теорії та практики, підвищення психологічної культури і компетентності науково-педагогічних працівників і студентів, використання сучасних освітніх технологій та ефективної методики навчання.

Починаючи з другої половині ХХ ст. відбувається постіндустріальна хвиля розвитку цивілізації (Е. Тоффлер), яка характеризується інтенсивним зростанням та оновленням *нової наукової інформації* та створенням нових досконаліших *технологій виробництва*. Лавиноподібне наростання обсягу різноманітної інформації в сучасному суспільстві отримало назву «*інформаційного вибуху*» (А. Урсул, 1975). Так, якщо на початку ХХ століття обсяг наукової інформації подвоювався кожні 20 років, то в другій половині – спочатку кожні 10 років, а наприкінці століття – кожні п'ять, а в окремих галузях через три і менше років. Лише у сфері

пізнання про людину з 1990 р. з'явилося, за опублікованими даними, майже 90% нової інформації.

Сучасна революція в інформаційних технологіях характеризується тим, що на 7 млрд людей на Землі припадає більше, ніж 6 млрд телефонів (дані компанії «Ericsson», 2012), 6 млрд телевізійних установок («Guinness Today», 2012), 2 млрд комп'ютерів («Gartner», 2012), 2,3 млрд інтернет-користувачів («Internet World Stats», 2012). Сьогодні ці цифри ще більші.

Доступність інформації може стати засобом дезінформації (інформаційної війни) або спричинити низький споживацький рівень наукових запитів. Тому на сучасному етапі виникла нова проблема – збитковість інформації. У зв'язку із цим використовується термін «ексформація» – інформаційне засмічення науки і знання.

Сучасний розвиток цивілізації характеризується *значними науковими досягненнями*:

- Формування нового погляду на еволюцію природи та розвиток людини (теорія «великого вибуху» у виникненні Всесвіту; відкриття первинних торсіонних полів – поля кручення, з якими пов'язують свідомість; ідея про абсолютне ніщо («божественна монада») тощо).

- Відкрита нова фундаментальна взаємодія – інформаційна (так, зокрема, свідомість людини багато вчених розглядають часткою свідомості Всесвіту, яка має голографічний (об'ємний) характер. Перевіряється гіпотеза В. Вернадського про існування ноосфери (закон ноосфери Вернадського, 1944) – положення про перетворення біосфери, згідно з яким на сучасному рівні розвитку людської цивілізації вона неминуче перетворюється в ноосферу, тобто в сферу, де найважливішу роль в розвитку природи відіграє розум людини.

- З'явився новий погляд на співдружність наук – *синергетика* – напрям міждисциплінарних досліджень процесів самоорганізації у відкритих системах (фізичній, біологічній, хімічній, екологічній, соціальній та ін.)

- Виникають досконаліші технології виробництва (космічна, атомна, комп'ютерна та ін.) Передбачається, що скоро буде створений комп'ютер із властивостями людської свідомості («штучний інтелект»). Розпочалася практична підготовка польоту людини на Марс (запуск 6 лютого 2018 р. Falcon Heavy – найпотужнішої ракети в світі) тощо.

- Розвиваються нові галузі психологічної науки (психогенетика, психофізика, психосинтез та ін.), розпочалося дослідження таких явищ,

як психокінез, телепатія, телекінез та інше, механізми яких ще не з'ясовано та ін.

В останні тисячоліття спостерігається інтенсивне зростання впливу однієї живої речовини – цивілізованого людства – на зміну біосфери. Під впливом наукової думки і стану людської праці біосфера переходить до нового стану – в ноосферу.
В.І. Вернадський,
український вчений

Проте сьогодні виникають нові виклики і проблеми:

- Поряд зі значними досягненнями науки і техніки спостерігається часткова моральна деградація людей: «віддані в архів» духовність, моральність, совість, етика й естетика, домінує «технократичне мислення» (В. Зінченко), насаджується егоїзм і безвідповідальність.

- У публічному та приватному житті, поведінці багатьох людей спостерігається розпад духовних і культурних цінностей, переважає споживацьких

матеріальних інтересів, зниження критеріїв оцінки власних вчинків та підвищення агресивності у стосунках із зовнішнім світом.

- Загострення міждержавних стосунків, руйнування системи колективної безпеки (військова агресія Росії проти України та анексія Криму, війна в Сирії тощо).

- Втрачена гармонія людини і природи, на яку людство спиралося тисячоліттями. Ще в 1992 р. Міжнародна конференція ООН наголошувала, що природа відплатить за глум над нею епідеміями, мором, стихійними лихами (глобальне потепління, цунамі, урагани, землетруси тощо).

Досягнення сучасної науки і техніки, зміна наукових парадигм і морально-духовних пріоритетів повинні бути представлені також у змісті вищої освіти. Система сучасної освіти набуває якості відкритої системи, а людина в ній стає учасником творчого процесу засвоєння світу.

Докорінно повинна змінитися стратегія вищої освіти, підготовки конкурентоспроможного фахівця:

- *по-перше*, набуті знання у закладі вищої освіти дуже швидко застарівають, якщо їх постійно не поновлювати під час професійної діяльності;

- *по-друге*, технічні засоби автоматизації багатьох процесів розумової праці відкрили широкі можливості для прояву *творчості фахівця*;

- *по-третє*, вища освіта повинна бути на найвищому рівні науки і культури, орієнтуватися на майбутнє, йти на випередження.

Якщо раніше метою освіти було засвоєння предметних знань, умінь і навичок, то тепер виникає проблема *формування особистості* – особистості духовної та моральної, з потребою і вмінням учитися самостійно протягом усього життя, здатної виявляти творчість при вирішенні життєвих і виробничих проблем.

Наприкінці ХХ століття вчені більшості країн світу вказували на ознаки *кризи* в системі вищої освіти:

1) Виникла потреба в підготовці фахівців нової генерації, але для цього не створено ні наукової, ні методичної бази.

2) Професійна підготовка фахівців відбувається на шкоду духовному і культурному розвитку особистості, для якої чужими є поняття «духовність», «гуманність», «гідність».

3) Управління освітою має авторитарний характер, що пригнічує творчість, ініціативу і відповідальність учасників освітнього процесу.

Україна в 1991 р. отримала у спадщину від колишнього СРСР ще й такі проблеми, які до сьогодні ще не подолані:

1) Низький рівень оплати праці фахівців призвів до девальвації цінності вищої освіти, зниження соціальної ваги диплому про вищу освіту (більшість безробітних в Україні з вищою освітою, багато випускників закладів вищої освіти працює не за спеціальністю).

2) У суспільстві залишається невисокий попит на професіоналізм, талант та інтелект фахівця, що породжує в середовищі інтелектофобії функціонерів із «технократичним мисленням».

3) Держава не забезпечує соціально-економічні, фінансові, технологічні та організаційні умови професійної самореалізації фахівців із вищою освітою, впровадження їхніх наукових ідей і технологічних розробок у виробництво. Через це багато висококваліфікованих працівників виїжджає працювати за кордон.

4) Недоліки в професійній підготовці майбутніх фахівців у системі вищої освіти (несвідомий вибір професії і низький рівень мотивації навчання студентів; розрив між теоретичною і практичною підготовкою; орієнтація на засвоєння знань, а не на формування загальних і професійних компетентностей; слабе матеріально-технічне забезпечення освітнього процесу, недостатнє використання сучасних освітніх інформаційних технологій тощо).

Основні напрями реформування вищої освіти та науки у ХХІ столітті. У «Великій Хартії Університетів», підписаній ректорами

європейських університетів у Болоньї 18 вересня 1988 р., наголошується, що *«майбутнє людства значною мірою залежить від культурного, наукового і технічного розвитку, зосередженого в центрах культури, знання і досліджень, якими є справжні університети»*.

Які ж нові тенденції виникли щодо подальшого розвитку вищої освіти?

Мета освіти сьогодні – виховання в молоді довіри до динамічних знань, формування вміння вчитися і переучуватися, усвідомлювати потребу в розвитку свого творчого потенціалу.

Стаття 17 Закону України «Про освіту» так визначає *мету вищої освіти*: «здобуття особою високого рівня наукових та/або творчих мистецьких, професійних і загальних компетентностей, необхідних для діяльності за певною спеціальністю чи в певній галузі знань».

У сучасній освіті потрібно змістити акценти з освіти, що формує *культуру корисності* (знання, вміння і навички), на освіту, яка формує насамперед *культуру відповідальності й гідності* (духовність, гуманістичні цінності).

Високий професіоналізм фахівця повинен поєднуватися з *розумінням* наслідків своєї діяльності для суспільства з *відповідальністю* перед ним (і навіть перед людством загалом). Це пояснюється тим, що сучасна людина технологічно спроможна скоїти щось жахливе навіть у масштабах усієї планети. Саме тому підготовка фахівця з вищою освітою передбачає насамперед становлення його як особистості, людини гуманної, відповідальної, з громадянськими та моральними якостями.

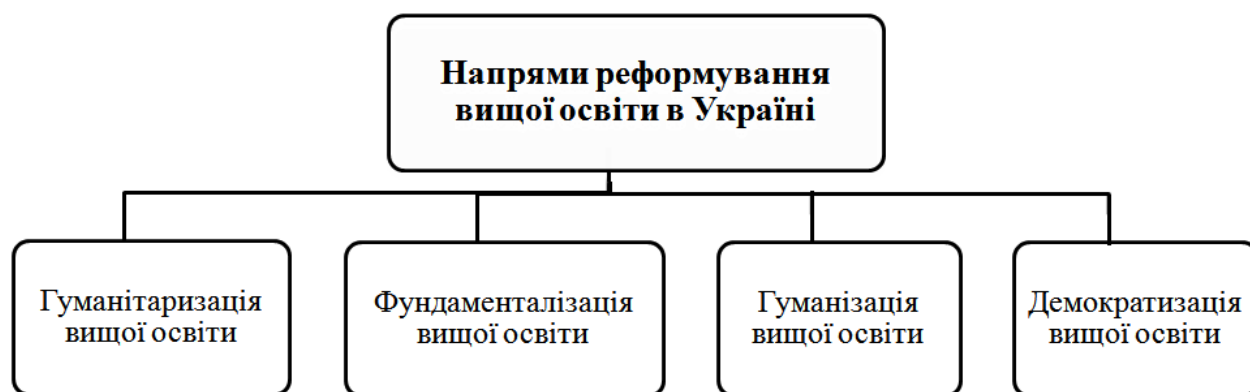

Рис. 1.1. Напрями реформування вищої освіти в Україні

Гуманітаризація вищої освіти – поворот освіти до цілісного сприйняття світу і культури, до формування гуманітарного, системного мислення.